

Väitöskirja ja sen puolustus

Päiviö Tommila

Kevään kuluessa on julkisuudessa keskusteltu väitöskirjan ja väitöstilaisuuden luonteesta ja laadusta. Joitakin ajatuksia voisin esittää minäkin.

Väitöskirja on ennen julkistamista kulkenut monen seulan läpi. Sen muotoutumista on seurattu lisensiaatti- tai tutkijankouluseminaarissa, sillä on ollut viralliset esitarkastajat ja moni on tehty tutkimusprojektissa, missä siitä on keskusteltu eri vaiheissa. Luonnontieteissä väitöskirja usein koostuu joukosta artikkeleita, jotka jo ovat saaneet arvioita maailmalla. Prosessin kuluessa huonostakin aiheesta ja huonostakin alkuhahmotelmasta voi jalostua aivan hyväkin suoritus. Niinpä on äärimmäisen harvinaista, että väitöstilaisuudessa työ hylätään.

Väitöskirja arvostellaan sangen moniportaista arvosana-asteikkoa käyttäen – liiankin moniportaista? Olen aina edustanut sellaista kantaa, että koska asteikko on pitkä, sitä on voitava myös käyttää huonoimmasta arvosanasta parhaimpaan. Jos joku haluaa väitellä heikokollakin väitöskirjalla ilman suurempia tieteellisiä ambitoita, olkoon se mahdollista.

Pitkän akateemisen urani aikana olen kyllä havainnut, että professoreilla on omia kunnianhimoisia tavoitteita ja himoa prässätä töitä paremmiksi, mikä usein on luettava: laajemmiksi. Tästä syystä jotkut sinänsä riman ylittävät työt ovat voineet jäädä kesken. Ymmärrettävää on että tutkijauraa havittelevat jatko-opiskelijat pyrkivät niin laadukkaaseen tulokseen kuin suinkin. Liian usein myös säästellään korkeimpien arvosanojen antamista.

Jatkuvasti on keskusteltu väitöskirjan tehtävästä. Yleisen luonnontieteellisen näkemyksen mukaan väitöskirja on kisällinäyte joka oikeuttaa todellisiin tutkimuksiin. Tähän kietoutuu jo edellä mainittu artikkeliväitöskirjan pitäminen "ainoana oikeana" muotona. Humanistis-yhteiskunnallisilla aloilla töitä ei niiden kokonaisproblematiikan vuoksi kovin helposti voi toteuttaa artikkeleina. Niitä on myös vaikea puristaa kaavoihin, vaan ne vaativat syvällisempiä ja pitkiäkin sanallisia analyysejä. Tästä syystä niitä ei tehdä vuodessa eikä parissa, ja valmistuessaan ne ovat pikemminkin mestari- kuin kisällinäytteitä ja saattavat olla "elämäntöitä".

Väitöskirjojen määrän jatkuvasti kasvaessa on herännyt kysymys painatusvarojen riittävydestä ja väittelemisestä painamattomalla työllä. Monissa maissa on näin. Väitöksen jälkeen tutkimus painetaan kenties parannettuna, julkaistaan siitä osia tai synteesi. Tälläkin hetkellä voi väitellä painamattomalla työllä, mutta aniharva väittelijä on näin tehnyt. Toisaalta painatustekniikan muuttuminen on halventanut kustannuksia ja eroa monisteen ja painotyön välillä ei silmällä aina edes havaitse.

Tulevaisuudessa saattaa olla mahdollisuus väitellä vain sähköisessä muistissa olevalla väitöskirjalla, jonka lukija saa omaan ruutuunsa ja joka väitöstilaisuudessa heijastetaan salin edessä olevalle kankaalle. Kenties vastaväittäjänsä ei tarvitse saapua paikalle ainakaan vieraasta maasta, vaan hän voi esiintyä ruudun välityksellä istuen oman työpöytänsä ääressä omissa yliopistossaan.

Tällöin väitöstilaisuuden luonne kieltämättä jotenkin muuttuisi. Mikä sitten on väitöstilaisuuden tarkoitus? Kun väitöskirja jo on käynyt läpi edellä kerrotun tarkastusprosessin, väitöstilaisuuden tarkoituksena ei ole enää pilkunviilaukset eikä detaljeihin takertuminen, vaan iverinhan väittely- ja keskustelutaidon osoittaminen.

Väitöstilaisuuden onnistuminen on tietysti paljolti kiinni opponentista, ja kuten kaikessa inhimillisessä toiminnassa, on sekä huonoja että hyviä opponenteja. Olen joutunut kuuntelemaan vastaväittäjiä, joka vaatii respondentilta yksinomaan "kyllä herra professori" -vastauksia, vastaväittäjiä, joka tuskin on ennen tilaisuutta avannutkaan koko kirjaa, vastaväittäjiä, joka on tehnyt tilaisuudesta lähinnä kahvipöytäkeskustelun, mutta myös lukuisia tehtävänsä huolella paneutuneita ja aivan erinomaisia keskustelun herättäjiä, jotka ovat luoneet tilaisuudesta herpaantumattomalla mielenkiinnolla seurattun näytelmän.

Näytelmässä väittelijän on yhtä lailla hallittava roolinsa ja aiheensa. Opponentin avauksesta riippuu, jatkuuko responden aika luonnollinen ramppikuume vai laukeaako jännitys. Sanavalmis väittelijä voi olla kotonaan kateederissa, mutta opponentin on osattava vetää luonnostaan arka ja hiljainenkin nuori tutkija ulos kuurestaan. Opponentti ei tietysti saa olla ylimielinen, mutta ei respondentikaan kiivastua asiallisesta kritiikistä. Niin väittelijän, vastaväittäjän kuin tietysti myös tilaisuutta valvovan kustoksen tulee aina muistaa, että väitöstilaisuus on yliopistollinen PR-tilaisuus. Paikalla on väittelijän sukulaisia, tuttavuuksia ja muuta yleisöä, jotka kenties koskaan aikaisemmin eivät ole eivätkä myöhemmin joutu vastaavaan tilaisuuteen ja jotka saamallaan vaikutelmalla mittaavat poikansa tai tyttärensä yliopiston julkista kuvaa. Väitöskirja tuo tulospisteitä ao. oppiaineelle, mutta onnistunut väitös koko yliopistolle. Ehkäpä oppiaineen väitöstilaisuus voisi antaa tyyliä ja arvioida niiden taiteellisia vaikutelmia.

Kuulen heti huomautettavan, mitenkin tuo toteutuu, kun vastaväittäjä on ulkomaalainen ja tilaisuuden kieli monelle kuulijalle vieras, sikäli kuin englantia sitä enää on. Mutta ulkomaalaisellekin opponentille voi kertoa edeltäpäin, että tilaisuus ei ole pienen eksperttijoukon tieteellinen seminaari. On myös muistettava, että erikoistumisen edetessä samankaan tieteenalan korkea edustaja ei enää hallitse oman laajan kenttensä kaikkia alueita. Väitöstilaisuuden tulisi siis olla kahden alansa tuntevan tutkijan korkeatasoista keskustelua väitöskirjan virittämistä aiheista, keskustelua, jota valistunut maallikko pystyy seuraamaan ja joka antaa hänellekin ajateltavaa. Julkisena tilaisuutena väitöstilaisuus on tärkeä ikkuna yliopiston työskentelyyn.

Kirjoittaja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan puheenjohtaja ja Helsingin yliopiston Suomen historian professori emeritus. Hän toimi Helsingin yliopiston rehtorina vuosina 1988–1992.